

УДК371.132–021.483/377
DOI: [10.35619/iiv.v2i11.235](https://doi.org/10.35619/iiv.v2i11.235)

Канішевська Любов
доктор педагогічних наук, професор,
заступник директора з науково-експериментальної роботи
Інституту проблем виховання НАПН України
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-4190-1601
e-mail: mazila060192@ukr.net

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розкрито зміст спецсемінару «Виховуємо толерантну особистість» для майбутніх учителів початкових класів, завданнями якого є: розкрити сутність толерантності як педагогічної категорії; зміст та специфіку педагогічної толерантності; ознайомити майбутніх учителів початкових класів з техніками толерантного спілкування; сприяти формуванню практичних навичок толерантного спілкування; розкрити специфіку виховання толерантності у молодших школярів у позаурочній діяльності; ознайомити студентів з методикою діагностування рівнів вихованості толерантності в учнів початкових класів; сприяти поглибленню знань студентів щодо форм і методів виховання толерантності у молодших школярів.

Під час проведення спецсемінару було проведено лекції («Проблема толерантності в педагогіці», «Форми і методи виховання толерантності в учнів початкової школи»); інтерактивні заняття («Зміст та специфіка педагогічної толерантності», «Специфіка виховання толерантності у молодших школярів у позаурочній діяльності», «Техніки толерантного спілкування», «Вивчення рівнів вихованості толерантності у молодших школярів», «Використання ігрової діяльності як засобу виховання толерантності молодших школярів»).

Проведене дослідження не вичерпує багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблеми. Подальші наукові розвідки будуть спрямовані на розроблення проблеми підвищення ефективності післядипломної освіти щодо виховання толерантності у молодого покоління.

Ключові слова: педагогічна толерантність, підготовка майбутнього вчителя, виховання толерантності, вчитель початкових класів, учні молодшого шкільного віку, позаурочна діяльність.

Постановка проблеми. Докорінні зміни у різних сферах життєдіяльності сучасного українського суспільства загострили проблему виховання толерантності дітей і молоді.

Нормативним підґрунтям для розв'язання зазначеної проблеми є: Закони України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. (2013), Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2021 р. (2013), у яких наголошується пріоритетність виховання толерантності молодого покоління.

Особливої актуальності набуває проблема підготовки майбутніх учителів початкових класів до виховання толерантності у молодших школярів, оскільки вчитель має володіти знаннями й практичними вміннями та навичками для виховання толерантності учнів.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблема толерантності знайшла відображення у дослідженнях філософів (Р. Валітової, В. Кременя, В. Лекторського, В. Пісоцького, Л. Скворцова та ін.), соціологів (В. Гараджі, П. Сорокіна, О. Швачко та ін.), психологів (І. Беха, С. Бондаревої, Д. Колесова, С. Максименка, В. Ситарова та ін.).

Питання, пов'язані з проблемою виховання толерантності у майбутніх учителів стали предметом наукових розвідок (О. Безкоровайної, Т. Білоус, Н. Бирко, Ю. Гордієнко, Р. Кострубана, З. Курлянд, О. Матієнко, О. Орловської, Ю. Тодорцевої та ін.).

Водночас, поза увагою дослідників залишився такий аспект, як підготовка майбутніх учителів початкових класів до виховання толерантності у молодших школярів у позаурочній діяльності.

Мета статті – розкрити зміст спецсемінару «Виховуємо толерантну особистість» для майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Педагогічна толерантність є «професійно значущою інтегративною якістю вчителя, що забезпечує його здатність установити діалогічні відносини з усіма учасниками педагогічного процесу (учнями, їхніми батьками, учителями, адміністрацією школи) на основі прояву поваги до їхніх думок, цінностей та інших особистісних відмінностей» (Варенко, 2011, с. 7).

Дослідники Г. Безюльова, Г. Шеламова зазначають, що толерантного педагога сприймають як зразок для наслідування; він використовує відповідні навички для розвитку діалогу і мирного вирішення конфліктів; застосовує творчі підходи до вирішення проблем; забезпечує умови для спільної конструктивної активності учасників освітнього процесу і розробці програм спільної діяльності; вчить мислити критично і вміє цінувати позиції по відношенню до спірних питань; цінує культурне різноманіття (Безюлева, Шеламова, 2005).

Педагогічна толерантність – це не лише особистісно-професійна якість окремого педагога, а й усього педагогічного колективу, оскільки тільки у толерантному шкільному колективі можуть бути створені необхідні умови для виховання толерантної особистості.

Уточнено основні компоненти підготовленості майбутніх учителів початкових класів до виховання толерантності у молодших школярів: когнітивний (знання про зміст та специфіку педагогічної толерантності; усвідомлення необхідності виховання толерантності у молодших школярів; знання про форми і методи виховання толерантності в учнів початкової школи; про засоби особистісно-професійного розвитку); емоційно-ціннісний (прийняття дитини, емпатійне розуміння; установка на терпимість у педагогічній діяльності з метою досягнення толерантного розвитку дитини); поведінково-діяльнісний (володіння формами і методами виховання толерантності у молодших школярів; вміннями та навичками толерантної взаємодії; готовність до професійно-особистісного саморозвитку) (Бернадська, 2009, с. 90–92).

Пропонуємо спецсеминар для майбутніх учителів початкових класів «Виховуємо толерантну особистість», завданнями якого є:

- розкрити сутність толерантності як педагогічної категорії; зміст та специфіку педагогічної толерантності;
- ознайомити майбутніх учителів початкових класів з техніками толерантного спілкування;
- сприяти формуванню практичних навичок толерантного спілкування;

- розкрити специфіку виховання толерантності у молодших школярів у позаурочній діяльності;
- ознайомити студентів з методикою діагностування рівнів вихованості толерантності в учнів початкових класів;
- сприяти поглибленню знань студентів щодо форм і методів виховання толерантності у молодших школярів.

Заняття 1. «Проблема виховання толерантності в педагогіці».

Мета: розкрити сутність толерантності як педагогічної категорії; розглянути проблему виховання толерантності в сучасній педагогічній науці.

Зміст заняття:

1. Роль толерантності в системі загальнолюдських цінностей. Види та ознаки толерантності.
2. Проблема виховання толерантності у сучасній педагогічній науці.
3. Толерантність як професійна якість вчителя початкових класів.

Заняття 2. «Зміст та специфіка педагогічної толерантності».

Мета: розкрити зміст та специфіку педагогічної толерантності; діагностувати рівень розвитку емпатійних здібностей у майбутніх учителів початкових класів.

Зміст заняття:

1. Сутність і специфіка педагогічної толерантності.
2. Ознаки толерантного педагога.
3. Діагностика емпатійних здібностей майбутніх учителів початкових класів (тест В. Бойко «Ваші емпатійні здібності»).

Заняття 3. «Специфіка виховання толерантності молодших школярів у позаурочній діяльності».

Мета: визначити педагогічні можливості позаурочної діяльності у контексті проблеми виховання толерантності в молодших школярів; розглянути сенситивність молодшого шкільного віку щодо виховання толерантності.

Було визначено педагогічні можливості позаурочної діяльності в контексті виховання толерантності у молодших школярів.

По-перше, широке використання рольових ігор, виховних ситуацій, інсценізацій, ранкових зустрічей, проведення виховних годин, тренінгових занять.

По-друге, позаурочна діяльність створює можливості для нерегламентованого спілкування суб'єктів освітнього процесу, а також для встановлення толерантних стосунків між учнями й учителем.

По-третє, у позаурочній діяльності з'являється можливість для вільного спілкування учнів у невеликих групах, що сприяє розвитку навичок співробітництва, узгодженню різних поглядів.

Було також схарактеризовано сенситивність молодшого шкільного віку щодо виховання толерантності (переважання емоційної сфери у сприйнятті оточуючих; здатність до емпатії та емоційної рефлексії; формування стійких стереотипів моральної поведінки і діяльності; здатність сприймати соціальні норми та виявляти власну позицію щодо ставлення до світу, до інших).

Однак, характерними для учнів початкових класів є обмежений моральний досвід, розрив між знаннями моральних норм і відповідальною поведінкою.

Таким чином, зазначене вище підкреслює необхідність проведення цілеспрямованої роботи з виховання толерантності в учнів молодшого шкільного віку у позаурочній діяльності.

Заняття 4. «Техніки толерантного спілкування».

Мета: ознайомити майбутніх учителів початкових класів з техніками толерантного спілкування; сприяти формуванню практичних навичок толерантного спілкування.

У ході інформаційного повідомлення «Техніки толерантного спілкування» було зазначено, що однією з технік толерантного спілкування є активне слухання – це техніка спілкування із співрозмовником, яка полягає в наданні йому підтримки у розмові з метою активізації мовлення й збереження психологічного комфорту. Головне в активному спілкуванні – переключення себе (своїх думок, почуттів, стану). Потім було схарактеризовано ознаки та етапи активного слухання.

З метою ознайомлення студентів з техніками толерантного спілкування, було проведено вправу «Техніка толерантного спілкування» (Сухопара, 2016, с. 251).

Заняття 5. «Вивчення рівнів вихованості толерантності у молодших школярів».

Мета: ознайомлення майбутніх учителів початкової школи з критеріями та показниками вихованості толерантності у молодших школярів; засвоєння студентами методики діагностування рівнів вихованості толерантності в учнів молодшого шкільного віку.

У ході заняття було розкрито критерії і показники вихованості толерантності у молодших школярів: розуміння сутності толерантності (знання про прояви доброзичливості, чуйності, співчуття, співпереживання, терпимості; розуміння причин власної поведінки та поведінки інших людей у тих чи інших ситуаціях); здатність до емпатії (мотивація на виявлення доброзичливості, чуйності, співчуття, співпереживання, терпимості); толерантна поведінка (уміння виявляти доброзичливість, чуйність, співчуття, співпереживання, терпиме ставлення до інших; контролювати власну поведінку).

З метою вивчення рівнів вихованості толерантності у молодших школярів, майбутнім учителям початкових класів було запропоновано діагностичний інструментарій: методику «Незакінчене речення», бесіди, анкетування (Тест-малюнок (модифікована методика Н. Щуркової)), ситуації морального змісту з опорою на зображення, педагогічне спостереження, опитувальник А. Щетинникова «Характер прояву емпатійних реакцій і поведінки в дітей» (Канішевська, Сухопара, 2017, с. 93).

Потім із студентами було обговорено орієнтовні рівні вихованості толерантності у молодших школярів.

Заняття 6. «Форми і методи виховання толерантності в учнів початкових класів».

Мета: поглиблення знань майбутніх учителів початкових класів щодо форм і методів виховання толерантності у молодших школярів.

У ході проведення заняття особливу роль приділяли використанню активних форм організації виховної роботи: рольовим, командним, театралізованим іграм, квестам, тренінговим заняттям, ранковим зустрічам, інсценізаціям, колективним творчим справам, які сприяють виявленню активності, ініціативності дитини.

Заняття 7. «Використання ігрової діяльності як засобу виховання толерантності молодших школярів».

Мета: розширення знань майбутніх учителів початкових класів щодо можливостей ігрової діяльності у контексті виховання толерантності у молодших школярів.

Зміст заняття:

1. Ігрова діяльність як засіб виховання толерантності у молодших школярів.

2. Ігри для розвитку емпатії; здібностей до рефлексії.

У ході проведення цього заняття студентам було запропоновано такі ігри, як-от: «Біла ворона», «Картопля», «Добрі ельфи», «Ярлики», «Відзеркалення», «Іграшки, що ожили», «Чарівна скринька», «Витинанка».

Висновки і перспективи подальших розвідок. Розроблений спецсеминар «Виховуємо толерантну особистість» сприяв ознайомленню майбутніх учителів початкових класів з техніками толерантного спілкування; з методикою діагностики рівнів вихованості толерантності в учнів початкових класів; поглибленню знань студентів щодо форм і методів виховання толерантності у молодших школярів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної багатогранної проблеми підготовки майбутніх учителів початкових класів до виховання толерантності у молодших школярів. Подальші наукові розвідки будуть спрямовані на розроблення проблеми підвищення ефективності післядипломної освіти щодо виховання толерантності у молодого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Варенко, Т. (2011). *Виховання педагогічної толерантності майбутніх вчителів на основі аксіологічного підходу*. Кандидат педагогічних наук. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Безюлева, Г., Шеламова, Г. (2005). *Толерантность: взгляд – поиск – решение*. Москва : Вербум. 168 с.

Бернадська, Л. (2009). *Виховання толерантності в учнів 5-7 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності*. Кандидат педагогічних наук. Інститут проблем виховання НАПН України.

Сухопара, І. (2016). *Формування толерантності у молодших школярів у позаурочній діяльності*. Кандидат педагогічних наук. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

Канішевська, Л., Сухопара, І. (2017). *Формування толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності: теорія і практика: монографія*. Київ : Компринт. 403 с.

REFERENCES

Varenko, T. (2011). *Vykhovannia pedahohichnoi tolerantnosti maibutnix vchyteliv na osnovi aksiolohichnoho pidkhodu* [Formation of Pedagogical Tolerance for Future Teachers Based on Axiological Approach]. Kandydat pedahohichnykh nauk. Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody. (in Ukrainian)

Bezyuleva, G., Shelamova, G. (2005). *Tolerantnost: vsglyad – poisk – reshenie* [Tolerance: View – Search – Solution]. Moskva : Verbum. 168 s. (in Russian)

Bernadska, L. (2009). *Vykhovannia tolerantnosti v uchniv 5-7 klasiv shkil-internativ u pozaaudytornii diialnosti* [Formation of Tolerance of 5-7th Grade Students of Boarding Schools in Extracurricular Activities]. Kandydat pedahohichnykh nauk. Instytut problem vykhovannia NAPN Ukrainy. (in Ukrainian)

Sukhopara, I. (2016). *Formuvannia tolerantnosti u molodshykh shkoliariv u pozaurochnii diialnosti* [Formation of Tolerance Among Primary Schoolchildren in Extracurricular Activities]. Kandydat pedahohichnykh nauk. Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychny. (in Ukrainian)

Kanishevska, L., Sukhopara, I. (2017). *Formuvannia tolerantnosti v molodshykh shkoliariv u pozaaudytornii diialnosti: teoriia i praktyka: monohrafiia* [Formation of Tolerance Among Primary Schoolchildren in Extracurricular Activities: Theory and Practice: Monograph]. Kyiv : Komprynt. 403 s. (in Ukrainian)

TRAINING OF FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS TO DEVELOP TOLERANCE AMONG ELEMENTARY SCHOOLCHILDREN IN EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

Liubov Kanishevsk

Doctor of Sciences (in Pedagogy), Professor,
Deputy Director of Scientific and Experimental Work,
the Institute of Problems of Education of the NAPS of Ukraine
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-4190-1601
e-mail: mazila060192@ukr.net

Abstract. The article is devoted to the content of the special seminar “Educating a Tolerant Personality” for future primary school teachers. The tasks of the seminar are the following: to reveal the essence of tolerance as a pedagogical category; content and specifics of pedagogical tolerance; to acquaint future elementary school teachers with techniques of tolerant communication; to promote the formation of practical skills of tolerant communication; to show the specifics of shaping tolerance for primary schoolchildren in extracurricular activities; to acquaint students with the method of diagnosing the levels of education of tolerance among primary schoolchildren; to promote the students’ knowledge about forms and methods of shaping tolerance among elementary schoolchildren.

In the process of implementation of the special seminar, several lectures were given by the author («The problem of tolerance in pedagogy», «Forms and methods of shaping tolerance among elementary schoolchildren»); integrative classes («Content and specifics of pedagogical tolerance», «Specificity of shaping tolerance among elementary schoolchildren in extracurricular activities», «Techniques of tolerant communication», «Studying of levels of education of tolerance among elementary schoolchildren», «Using of game activity as a means of shaping tolerance among elementary schoolchildren»).

The basic components of training of future elementary school teachers for shaping tolerance among elementary schoolchildren were clarified as the following: cognitive (knowledge about the content and specifics of pedagogical tolerance; awareness of the need for shaping tolerance among elementary schoolchildren; professional development); emotional-valuable (acceptance of the child, empathic understanding; setting for tolerance in pedagogical activity to achieve the child’s tolerant development); behavioural-activity (mastering of forms and methods of shaping tolerance among elementary schoolchildren; skills of tolerant interaction; readiness for professional and personal self-development).

The study does not exhaust the versatility of theoretical and practical search for a solution to the problem. Further scientific explorations will focus on developing the problem of enhancing the effectiveness of postgraduate education on tolerance in the elementary schoolchildren.

Keywords: pedagogical tolerance, training of future teacher, shaping of tolerance, elementary school teacher, elementary schoolchildren, extracurricular activities.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2020 р.